

موسیقی ایرانی و هویت

نویسنده

بهروز وجدانی

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

سرشناسه	: وجدانی، بهروز، ۱۳۳۸
عنوان و نام پدیدآور	: موسیقی ایرانی و هویت / پژوهشگر بهروز وجدانی
مشخصات نشر	: تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۳
مشخصات ظاهری	: ۲۰۰ ص.
شابک	: ۱۳۰۰۰۰ ریال؛ ۴ - ۶۰ - ۵۸۱۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
موضوع	: موسیقی ایرانی - تاریخ و نقد
موضوع	: موسیقی شناسی قومی - ایران
موضوع	: ایرانیان - هویت
شناسه افزوده	: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۳ م ۸ و ۳ / ML۳۷۵۶
رده بندی دیوبی	: ۷۸۹/۰۹
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۶۱۸۰۹۸

موسیقی ایرانی و هویت

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

نویسنده: بهروز وجدانی

ویراستار ادبی: علی بختیاری

صفحه‌آرا: یحیی نشتاعلی

طراح جلد: حسین آذری

نوبت چاپ: اول - اسفند ۱۳۹۳

قیمت: ۱۳۰۰۰۰ ریال

شابک: ۴ - ۶۰ - ۵۸۱۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.

در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پاین تر از میدان ولی عصر(عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

صندوق پستی ۶۴۷۴ - ۱۴۱۵۵ تلفن: ۸۸۹۰۲۲۱۳ دورنگار: ۸۸۸۹۳۰۷۶ Email: nashr@ric.ir

اثر حاضر، نتیجه پژوهشی است که با نظارت دکتر ایرج نیمائی

در پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات انجام شده است.

فهرست مطالب

۱۱	سخن ناشر
۱۳	مقدمه

بخش اول - مباحث نظری پژوهش

۱۹	اشاره‌ای به مفهوم موسیقی از دید دانشمندان ایرانی
۲۲	موسیقی علم است
۲۹	موسیقی صنعت است
۳۳	موسیقی هنر است
۳۴	موسیقی فن است
۳۴	موسیقی دانش است
۳۴	موسیقی دوازده روح است
۳۵	فلسفه موسیقی ایرانی
۳۷	ماهیت موسیقی اصیل ایرانی
۳۹	معیارهای زیبایی‌شناسی در موسیقی سنتی ایران
۴۹	مفهوم فرهنگ (Culture)
۵۵	فرهنگ مادی (Intangible Culture)
۵۵	فرهنگ غیرمادی (Intangible Culture)
۵۵	رابطه فرهنگ مادی و غیرمادی

۵۵	فرهنگ عامه (Folklore)
۶۱	دانش سنتی (Traditional Knowledge)
۶۱	میراث فرهنگی (Cultural Heritage)
۶۳	سنت / فرهنگ سنتی
۶۸	فرهنگ سنتی و جهانی شدن
۷۳	تنوع فرهنگی (Cultural Diversity)
۷۶	مفهوم هویت (Identity)
۸۶	هویت فرهنگی (Cultural Identity)
۸۹	هویت ملی
۹۰	هویت آملی، هویت قومی
۹۲	مفهوم اقوام و اقوامیت
۹۹	تمایزها و مشخصه‌های گروه‌های قومی
۱۰۳	گروه قومی یا گروه محلی

بخش دوم - نقش موسیقی ایرانی در شکل‌گیری هویت

فصل اول - موسیقی ایرانی و ماوراءالطبیعه

۱۱۱	موسیقی و اسطوره
۱۲۳	موسیقی و نماد
۱۲۵	نماد دو
۱۲۶	نماد چهار
۱۲۷	نماد هفت
۱۳۱	نمادهای دوازده و بیست و چهار
۱۳۷	موسیقی و آیین
۱۳۷	موسیقی و آیین‌های ملی
۱۴۵	نوروزی خوانی در گیلان و مازندران
۱۴۷	مهراسم میر نوروزی در کردستان

۱۴۸	تکم‌چی در روستاهای اردبیل
۱۴۹	حاجی فیروز
۱۴۹	توتن‌رانی در اطراف رود هیرمند در سیستان
۱۵۰	موسیقی و آیین‌های مذهبی
۱۵۳	موسیقی و مراسم آیینی مذهبی محرم
۱۵۸	موسیقی و مراسم آیینی مذهبی رمضان
۱۵۸	الف. آیین سحر
۱۶۳	ب. آواها و نواهای شب قدر
۱۶۳	ج. آواها و نواهای پایان ماه رمضان
۱۶۴	مولودی خوانی
۱۶۵	موسیقی و نظام هستی (موسیقی کیهانی)

فصل دوم - موسیقی ایرانی و طبیعت

۱۷۱	انسان، طبیعت، موسیقی
۱۸۳	موسیقی عناصر چهارگانه طبیعت (آب، باد، خاک، آتش)
۱۸۳	موسیقی و مزاج‌های چهارگانه (صفاوی، سودایی، بلغمی، دمووی)
۱۸۵	موسیقی و چهار فصل سال
۱۸۶	موسیقی و چهار جهت جغرافیایی

فصل سوم - موسیقی ایرانی و روابط اجتماعی

۱۹۱	موسیقی و گروه‌های اجتماعی
۱۹۵	پایگاه و منزلت اجتماعی مجریان موسیقی
۲۰۵	لرستان
۲۰۷	شمال خراسان
۲۰۸	بلوچستان
۲۰۹	ترکمن صحرا
۲۱۰	ایل قشقایی

۲۱۲	آذربایجان
۲۱۲	ایل بختیاری
۲۱۳	آداب و رسوم خنیاگری
۲۱۸	موسیقی و اقتدار
۲۲۷	موسیقی و پیام‌رسانی
۲۲۹	نوبت زدن
۲۳۲	موسیقی و مراسم ازدواج
۲۳۳	مراسم تولد تا بلوغ
۲۳۴	مراسم ازدواج
۲۳۵	واسونک‌های شیرازی
۲۳۵	بلوچستان
۲۳۵	لرستان
۲۳۶	ساحل‌نشینان جنوب (هرمزگان)
۲۳۷	ترکمن‌ها
۲۳۷	مراسم مرگ
۲۳۸	لرستان
۲۳۹	بلوچستان
۲۴۰	آذربایجان
۲۴۱	خوزستان
۲۴۱	بوشهر
۲۴۳	آوازه‌های ماندگار
۲۴۴	آوازه‌های کشاورزی
۲۴۵	آوازه‌های نشاءکاری
۲۴۷	آوازه‌های جشن خرمین
۲۴۸	آوازه‌های پیمانه کردن محصول گندم
۲۴۹	آوازه‌های آرد کردن گندم

۲۵۰	آوازهای دامداری
۲۵۱	ترانه‌های مشک‌زنی در لرستان
۲۵۲	ترانه‌های مشک‌زنی در لرستان
۲۵۳	آوازهای صید و شکار
۲۵۳	آوازهای دریا و صید
۲۵۳	منطقه هرمزگان
۲۵۵	منطقه بوشهر
۲۵۷	بلوچستان
۲۵۸	آوازهای بایلی
۲۵۸	آوازهای رفع خستگی کار
۲۷۱	شیوه‌های سستی آموزش موسیقی ایران
۲۷۵	موسیقی و تأثیر روانی
۲۷۶	موسیقی درمانی
۲۷۶	موسیقی درمانی در بلوچستان
۲۷۸	موسیقی گوانی
۲۷۸	موسیقی دمال
۲۷۹	موسیقی مالد
۲۷۹	موسیقی درمانی در هرمزگان
۲۸۱	اهل هوا
۲۸۲	زار
۲۸۳	نویان
۲۸۳	نیوا
۲۸۴	موسیقی درمانی در خوزستان
۲۸۶	موسیقی درمانی در ترکمن صحرا
۲۸۶	نتیجه‌گیری
۲۸۹	کتابنامه

سخن ناشر

بی‌شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه، هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، هرچند جامعه از بعدهای اقتصادی، سیاسی، صنعتی و نظامی قدرتمند و قوی باشد ولی پوچ و میان‌نهی است. اگر فرهنگ جامعه‌ای وابسته و مرتزق از فرهنگ غرب باشد، ناچار دیگر ابعاد آن جامعه به جانب مخالف گرایش پیدا می‌کند و بالاخره در آن مستهلک می‌شود و موجودیت خود را در تمام ابعاد از دست می‌دهد (امام خمینی^{ره}، صحیفه نور، ج ۱۵: ۱۶).

رشد و توسعه اقتصادی یا سیاسی بدون توجه به ارزش‌های والای فرهنگی می‌تواند موجبات سستی و اغوجاج در اصول اعتقادی و ملی جامعه را فراهم آورد. پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات با انجام تحقیقات و پروژه‌های پژوهشی و نیز برگزاری نشست‌های علمی یا اصحاب علم و فرهنگ و ارائه نتایج حاصل در قالب «گزارش پژوهش» یا «کتاب»، تلاش خود را مصروف گسترش ارزش‌های اصیل فرهنگی می‌کند.

امید است با بهره‌گیری از توان علمی پژوهشگران، بتوان گام مؤثری در برنامه‌ریزی جامع توسعه کشور برداشت.

اثر حاضر، نتیجه پژوهش با عنوان موسیقی ایرانی و هویت که توسط بهروز وجدانی و با نظارت دکتر ایرج نعیمایی نگارش یافته و در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌گیرد.

مقدمه

در ایران، توجه به صورت‌های غیرمادی فرهنگ (مثل آداب و رسوم، معتقدات، باورها، اخلاقیات، فولکلور، موسیقی و غیره) پیشینه‌ای کهن دارد. در بسیاری از متون کهن ایرانی چه در دوره‌های پیش از اسلام و چه در دوره‌های اسلامی، به موضوع‌های خاصی از مجموعه میراث‌های غیرمادی مثل موسیقی پرداخته شده ولی به ارتباط آنها با زندگی و هویت توجهی نشده است. تا کنون اکثر پژوهشگران و نویسندگان موسیقی بیشتر بر «هویت موسیقی ایرانی»، ماهیت و ویژگی‌های آن از جمله تکنوازی، بداهه‌پردازی، ریشه‌دار بودن، پیوند شعر و موسیقی و حضور در دوره‌های مختلف تاریخی و هنری به‌ویژه در جوامع شهری تأکید کرده و بر نقش و کارکرد موسیقی ایرانی در زندگی مردم به‌ویژه در «هویت سازی» توجهی نکرده‌اند.

این کتاب شامل دو بخش «مباحث نظری» و «موسیقی ایرانی و شکل‌گیری هویت» به شرح زیر است:

- بخش اول حاوی مباحثی از جمله مفهوم موسیقی ایرانی (اشاره‌ای به مفهوم

موسیقی از دید دانشمندان ایرانی)، فلسفه موسیقی، ماهیت موسیقی، زیبایی‌شناسی، هویت، هویت فرهنگی، هویت قومی، مفهوم فرهنگ (فرهنگ مادی و غیرمادی)، فولکلور، میراث فرهنگی، فرهنگ سنتی و غیره.

- بخش دوم سه فصل با عنوان‌های زیر دارد که در واقع پاسخ به سؤال‌های طرح پژوهشی (موسیقی ایرانی و هویت) است:

۱. موسیقی ایرانی و ماوراءالطبیعه (بررسی باورها و اعتقادات مردم و پیوندهای قومی آنها در ارتباط با موسیقی)؛
۲. موسیقی ایرانی و طبیعت (بررسی رابطه انسان با محیط زیست پیرامون او با تأکید بر موسیقی)؛
۳. موسیقی ایرانی و روابط اجتماعی (بررسی روابط اجتماعی مردم با یکدیگر با تکیه بر موسیقی).

این کتاب مبتنی بر دیدگاه‌ها و نظرات رایج در علم مردم‌شناسی که بین پژوهشگران حوزه مردم‌شناسی کشورمان نیز شناخته شده است. این دیدگاه‌ها را می‌توان شامل نظریه‌های «کارکردگرایی» (functionalism)، «ساخت‌گرایی» (structuralism) و ترکیبی از آنها به نام «ساختی کارکردی» (functional structuralism) دانست. این مکتب‌ها و نظریه‌ها در واقع امکان شناخت آسان‌تر، دقیق‌تر و جامع‌تر از زندگی اجتماعی و فرهنگی انسان را فراهم می‌سازند.

هویت ملی ما ایرانیان آمیخته‌ای از هویت‌های اقوام ایرانی ساکن در این سرزمین است و موسیقی ملی ما نیز از مجموعه موسیقی اقوام ایرانی و آنچه در پایتخت و شهرهای بزرگ شکل گرفته و در حال حاضر به نام موسیقی «ردیف دستگاهی» یا «سنتی» شهرت پیدا کرده می‌شود.

میراث فرهنگی غیرمادی (معنوی) و مهم‌ترین عنصر تشکیل‌دهنده آن یعنی موسیقی منعکس‌کننده ویژگی‌های اصلی هر قوم و ملت می‌باشد و منبایی است مطمئن برای ابراز هویت ملی که در شرایط کنونی بیش از گذشته اهمیت پیدا کرده

و ضرورت پرداختن علمی و جدی به آن احساس می‌شود.

روش بررسی در این کتاب، کتابخانه‌ای و اسنادی است. داده‌های حاصل از بررسی نشانگر ارتباط قوی، گسترده و پیچیده‌ای است که بین موسیقی ایرانی و هویت وجود دارد.

نظر به اهمیت و رابطه انکارناپذیر موسیقی در هویت‌سازی، تا حد امکان سعی شده است که حاصل بررسی، کاربردی باشد و برنامه‌ریزان و مسئولان فرهنگی کشور را در شناخت صحیح و واقع‌بینانه موضوع کمک کرده و در نتیجه آنها را در اجرای برنامه‌های کلان توسعه فرهنگی یاری کند.

بهرروز وجدانی